

Research Article

Consumption and Consumerism from the Perspective of the Qur'an

Manijeh Shajari¹, Narges Keshta-Aray^{2*}, Alireza Yousefi³

Abstract

The general purpose of this study is consumption and consumerism from the perspective of the Qur'an, which was done using content analysis with a deductive categorization system. In this study, consumer behaviors in the Holy Quran such as (excess in all matters, lack of arrogance and its destructive effects, extravagance, lack of extravagance in actions and speech, etc.) according to the interpretations of the Holy Quran Has been. The field of research was books of Quranic commentaries and digital sources that were sampled theoretically. The data collection tool was researcher-made files. Open, axial and selective coding methods were used for data coding and deductive categorization system was used for data analysis. The result of consumer behaviors in the Qur'an and its educational effects in individual and social dimensions, showed that between consumer behaviors and educational effects is necessary to make human beings acting according to the commands of the Qur'an.

Keywords: Quran, Extravagance, Waste, Authority, Waste, Consumption, Consumer Behaviors

How to Cite: Abu Talebi N, Karimian AH., Consumption and Consumerism from the Perspective of the Qur'an, Journal of Quranic Studies Quarterly, 2025;16(61): 43-59.

1. PhD student in Philosophy of Education, Faculty of Educational Sciences, Psychology, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran
2. Associate Professor, Faculty of Educational Sciences, Psychology, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran
3. Professor, Department of Medical Education, Medical Education Research Center, Isfahan University of Medical Sciences, Isfahan, Iran

مصرف و مصرف گرایی از دیدگاه قرآن

منیژه شجری^۱، نرگس کشتی آرای^۲، علیرضا یوسفی^۳

چکیده

هدف کلی از انجام این پژوهش، مصرف و مصرف گرایی از دیدگاه قرآن است که با استفاده از تحلیل محتوا با نظام مقوله‌بندی قیاسی انجام گردید. در این پژوهش رفتارهای مصرفی در قرآن کریم همانند (زیاده‌روی در تمام امور، عدم تکبر و آثار مخرب آن، عدم اسراف در اعمال و گفتار، عدم ظلم به دیگران و...) با توجه به تفاسیر قرآن استخراج شده است. حوزه پژوهش کتب تفاسیر قرآن و منابع دیجیتال بود که به روش نظری نمونه‌گیری شدند. ابزار گردآوری اطلاعات فیش‌های محقق ساخته بود. برای کدگذاری داده‌ها از روش کدگذاری باز، محوری و گزینشی و برای تحلیل داده‌ها از نظام مقوله‌بندی قیاسی استفاده گردید. نتیجه‌ی حاصل از رفتارهای مصرفی در قرآن و آثار تربیتی آن در ابعاد فردی و اجتماعی که خود شامل ابعاد مختلفی می‌باشد می‌شدند نشان داد که میان رفتارهای مصرفی و آثار تربیتی جهت ساختن انسانهایی عامل به دستورات قرآن (عباد الرحمن) ضروری می‌باشد.

واژگان کلیدی: قرآن، اسراف، تبذیر، اقتار، مصرف، رفتارهای مصرفی

۱. دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشکده علوم تربیتی روانشناسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

۲. دانشیار دانشکده علوم تربیتی روانشناسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

۳. استاد گروه آموزش پزشکی، مرکز تحقیقات آموزش پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان، ایران

مقدمه و بیان مسئله

پدیده مصرف‌گرایی و اسراف، که در نقطه مقابل مصرف بهینه قرار دارد، یکی از بزرگترین آفات‌ها و آسیب‌های فردی و اجتماعی و از گنا‌هانی است که مورد نهی شدید خدای متعال واقع شده است و مقابل اعتدال و میانه‌روی در مصرف قرار گرفته است. به طور کلی اسراف هرگونه زیاده‌روی در کمیت و اتلاف منابع را در برمی‌گیرد. یکی از علل اصلی آسیب‌های محیط زیست‌های و اجتماعی، مصرف‌گرایی است مصرف‌گرایی، اصطلاحی است که برای توصیف آثار و پیامدهای جمع‌آوری و اموال و خرید مواد برای افزایش خوشبختی و موقعیت اجتماعی به کار می‌رود. مصرف‌گرایی عاقل تخریب‌رشد، توسعه و از بین رفتن منابع ملی است؛ زیرا میل به مصرف بی‌رویه نیازی کاذب است که گاه به تقلید از دیگران، تبلیغات، شرایط مادی یا تغییرات ساختار جامعه ایجاد می‌شود. در دین مبین اسلام و قرآن نسبت به مصرف و مصرف‌گرایی توصیه‌های بسیاری شده است و برخی آیات قرآن و سخنان معصومین (ع) بیان گر این قضیه‌ی مهم است؛

«حضرت امیر (ع) می‌فرمایند: زیاده‌روی و اسراف مکن زیرا بخشش (اسراف کار مورد ستایش نیست و تنگدستی او هم مورد ترحم واقع نمی‌شود)» در جایی دیگر امام موسی کاظم میانه‌روی را باعث پایداری نعمت می‌دانند و می‌فرمایند:

«به کسی که در زندگی میانه‌روی و قناعت کند نعمت او باقی می‌ماند و آنکه با تبذیر و اسراف زندگی کند، نعمتش از بین می‌رود» از سوی دیگر، «اسراف» در معانی گزاف‌کاری کردن، در گذشتن از حد میانه و نیز تلف کردن مال، ولخرجی کردن، افراط و تبذیر به کار رفته است. «صرفه‌جویی» را نیز اندازه نگاه داشتن در خرج، پس‌انداز کردن و اقتصاد تعریف شده است.

«مصرف کردن» یعنی استفاده درست و به اندازه از منابع طبیعی برای زنده ماندن و زندگی کردن. مصرف بیش از حد، دارای بار منفی در جامعه بوده و آثار مهمی بر زندگی سازگار با محیط زیست جوامع باقی می‌گذارد شواهد امید بخشی وجود دارد مبنی بر اینکه سبک زندگی ساده، افراط‌گرایی اقتصاد نوین را رد کرده و مصرف‌کنندگان را درگیر زندگی سازگار با محیط زیست می‌کند.

دین مبین اسلام بهره‌برداری مشروع از نعمت‌های الهی و امکانات زندگی را مباح، روا و اسراف و زیاده‌روی را حرام و ناروا می‌داند. این به این دلیل است که مسلمان به تناسب امکانات و توانایی و کارآیی خود، در برابر جامعه مسئولیت دارد. در این صورت، فرد اسراف کار به اجبار از اجرای مسئولیت و تعهدات اجتماعی خود باز می‌ماند و از این رهگذر، بر پیکر جامعه ضربه می‌زند. دین اسلام، دین اعتدال، میانه‌روی و دوری از افراط و تفریط است. خاشعی، نظریور کاشانی و شریعت‌زاده، (۱۳۹۵)، پژوهشی با عنوان کاوشی در سبک زندگی اسلامی در حوزه رفتار مصرف‌کننده از دیدگاه نهج‌البلاغه، هدف این پژوهش شناسایی الگوی بینش، گرایش و کنشهای مرتبط با رفتار مصرف‌کننده با بررسی

کتاب شریف «نهج البلاغه» است. الگوی شناسایی شده، طبق فرایندی منطقی، تأثیر عقائد و افکار و گرایشهای افراد را بر سبک زندگی و رفتار مصرفی آنها نشان می‌دهد. در قرآن کریم واژه‌ی «اسراف» و مشتقات آن بارها به کار رفته است، در بیست و سه مورد لفظ «اسراف» استعمال شده که در هر مورد، این واژه مفهومی ویژه دارد. در غالب موارد، مقصود از «اسراف»، جنبه‌های اخلاقی، عقیدتی و تجاوز از حدود الهی است، تنها در چهار مورد، اسراف جنبه مالی را شامل می‌شود. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «این‌گونه برای اسرافکاران اعمالشان زینت داده شده است» (یونس: ۱۲)؛ «اطاعت فرما مسرفان نکنید» (شعرا: ۱۵) «و به راستی فرعون برتری جویی (و طغیان) در زمین روا داشت و او از اسراف‌کاران بود» (یونس: ۸۳) «آنان که در هنگام اتفاق نه اسراف می‌کنند و نه تنگ می‌گیرند، بلکه بین این دو راه اعتدال را انتخاب می‌کنند». (فرقان: ۶۷)

خداوند در جایی دیگر می‌فرماید: «از رفتار رؤسای مسر ستمگر پیروی نکنید» (شعرا: ۱۵۱)؛ «پس از آن همه ظهور معجزات و ابطال سحر ساحران) باز آن مردم باطل پرست به درستی ایمان نیاوردند جز فرزندان فبیله او، آن هم با حال ترس از فرعون و اتباعش که مبادا در صدد فتنه و قتلشان برآیند که فرعون آن روز در زمین بسیار علو و سرکشی داشت. البته او از ستمکاران و سخت متعدي و مسرف بود» (یونس: ۸۳)

با توجه به نهی شدید از مصرف‌گرایی افراطی و اسراف در دستورات و تعالیم اسلامی، می‌توان گفت بین مصرف و مصرف‌گرایی در جامعه تفاوت وجود دارد؛ چرا که «مصرف» به خودی خود عاملی مؤثر در تولید، رشد و توسعه اقتصادی است و موجب ایجاد تقاضا، عرضه و تولید می‌گردد. آنچه که مذموم و موجب هدر رفتن منابع ملی است، مصرف نامناسب، نامتعارف و یا عدم برخورداری از الگوی صحیح مصرف در جامعه است که موجب مصرف‌گرایی، زیاده‌روی و تجمل‌گرایی در جامعه می‌گردد. از این‌رو، فرهنگ‌سازی مصرف بهینه و اصلاح زمینه‌های الگوهای مصرفی در کشور از ضروریات اجتناب‌ناپذیر است. از مهم‌ترین آثار و پیامدهای اسراف و مصرف‌گرایی در جامعه اسلامی، که موجب کم‌رنگ شدن ارزش‌ها و هنجارهای دینی و معنوی می‌شود. روش تحقیق براساس تحلیل محتوا مبتنی بر نظام مقوله قیاسی می‌باشد. با این توضیح دو سؤال مطرح می‌شود: مصرف و مصرف‌گرایی از دیدگاه قرآن کریم چیست؟ الزامات مبنی بر مصرف و مصرف‌گرایی با توجه به آیات قرآن کریم چیست؟ این مقاله سعی دارد تا به این سؤالات پاسخ دهد.

پیشینه پژوهش

در تاج و در تاج، (۱۳۹۲)، در این پژوهش پیامدهای اسراف و مصرف‌گرایی، قرآن مجید با مطرح کردن مسئله اسراف و بیان مضرات آن و دعوت به اعتدال و میانه‌روی در تمام امور زندگی، در حقیقت بهترین الگوی مصرف را برای زندگی سعادت‌مندانه به آدمیان ارائه می‌دهد.

شمخانی، بیگدلی لو و درویش، (۱۳۹۲)، پژوهشی با عنوان سبک زندگی دینی (مطالعه‌ی موردی؛ تحلیلی بر عوامل اسراف و مصرف‌گرایی)، نتایج این پژوهش عوامل اسراف و مصرف‌گرایی و راه‌های مقابله با مصرف‌گرایی و مصرف‌زدگی را همچون، الگو قرار دادن سیره‌ی اهل بیت (ع)، برگزاری همایش‌های کاربردی برای آموزش الگوی مصرف، اهمیت به فریضه‌ی امر به معروف و نهی از منکر، فرهنگ‌سازی و تبیین الگوی مصرف از طریق تعلیم و تربیت و غیره را بیان می‌کند. غلامرضایی (۱۳۸۹)، پژوهشی با عنوان مبانی مصرف‌گرایی در دنیای جدید و اصول مصرف در اسلام با تأکید بر رسانه ملی از دید مکاتب و نظریه‌پردازان غربی، مصرف، یکی از مؤلفه‌های مهم در سبک زندگی است چنان که اسلام نیز درباره آن دستورات بسیاری دارد. از این رو، در پژوهش حاضر، ابتدا سبک زندگی و جایگاه مصرف در آن، از دیدگاه اندیشمندان غربی تعریف شده است و در ادامه، با اشاره به برخی از اصول و مبانی شریعت اسلام که تأثیر شگرفی بر سبک زندگی دینی دارند، اصول مصرف صحیح در اسلام و نقش رسانه ملی در ترویج آن بیان شده است. قیوم‌زاده (۱۳۸۸)، پژوهشی با عنوان معیار مصرف الگویی در مدل اسلامی، در این پژوهش بیان شده که اسلام به مصرف و شیوه آن توجه خاصی داشته و خود الگویی متناسب با تعالیمش ارائه نموده است. بنابراین از منظر قرآن و سیره معصومین (ع) مصرف و الگوی آن اهمیت ویژه‌ای دارد. اولویت‌بندی در موارد مصرفی باید رعایت گردد. ابتدا باید در این خصوص فرهنگ‌سازی شده و الگوی صحیح مصرف به یک فرهنگ ارزشی تبدیل گردد. رعایت زمان و مدیریت صحیح آن و دقت در از دست رفتن عمر از مهم‌ترین موارد الگوی صحیح مصرف است. رعایت اصل اعتدال در همه امور از مسائلی است که اسلام در شیوه مصرف و الگو و مدل آن مطرح نموده و به آن توجه شده است.

سیدی‌نیا (۱۳۸۸)، پژوهشی با عنوان مصرف و مصرف‌گرایی از منظر اسلام و جامعه‌شناسی اقتصادی، مصرف‌گرایی در بستر جامعه و فرهنگ عمومی شکل می‌گیرد و عوامل غیراقتصادی نیز در شکل‌گیری آن دخیل هستند مورد بررسی قرار گرفته است.

مصرف و مصرف‌گرایی

مصرف‌گرایی نقطه مقابل مصرف بهینه قرار دارد که یکی از بزرگترین آفات‌ها و آسیب‌های فردی و اجتماعی است. مصرف واژه‌ای است عربی، مصدر میمی است و اسم زمان و مکان است به معنای خرج کردن و زمان و مکان خرج نمودن و در زبان فارسی به معنای هزینه می‌باشد (معین، ۱۳۸۵، ۱۳۷۱، نقل از درتاج و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۳۷).

«مصرف (Consumption) در لغت به معنای خرج کردن (کلانتری، ۱۳۸۸: ۲۳) و در اصطلاح اقتصادی تعریف‌های گوناگونی برای آن ارائه شده است.

«مصرف عبارت است از ارزش‌های پولی کالاها و خدماتی که به وسیله افراد خریداری و تهیه می‌شود» (اخوی، ۱۳۸۰: ۱۵۱).

«درآمد خالص به دو منظور استفاده می‌شود. بخشی از آن، به انباشتن ثروت و پس‌انداز اختصاص می‌یابد و بخش دیگر، صرف تحصیل لذت می‌شود، آن قسمت از درآمد که صرف به دست آوردن لذت می‌شود، مصرف نامیده می‌شود» (قدیری اصل، ۱۳۷۹: ۲۷۴). «مصرف اتلاف ثروتی به منظور ارضای یک احتیاج است» (ژاننی، ۱۳۵۱: ۲۹۵).

مصرف‌گرایی با تغییر اندیشه مردم درباره مصرف پدید می‌آید. در زمان‌های گذشته مردم به تهیه کالاها و خدمات ضرور درجه اول و بعد کالاهای غیر ضرور با اولویت و توان خرید خود می‌پرداختند و در تهیه و تولید مایحتاج خود نقش داشتند و این اندیشه رایج مردم بود اما برای اشاعه مصرف‌گرایی لازم بود این نوع نگرش تغییر یابد؛ بنابراین به وسیله تبلیغات از طریق وسایل ارتباط جمعی در نوع نگرش مردم تغییر داده شد و مردم در پی هر چه بیشتر مصرف کردن بودند و هستند. در این تغییر اصلی اساسی این بود که مصرف تبدیل به یک ارزش و هنجار شد و مصرف‌گرایی دیگر نکوهیده نبود، نظام سرمایه‌داری از رسانه‌ها به عنوان ابزاری برای آماده‌سازی بسترهای فرهنگی و فکری مصرف‌گرایی بهره می‌گیرد و قشرهای اندیشه‌ور و متوسط را هدف خود قرار می‌دهد. در باور آدام اسمیت و اقتصاددانان دیگر، مصرف غیر تولیدی و شخصی با توسعه مغایر است. و پس‌انداز و سرمایه‌گذاری عامل اصلی توسعه می‌باشد (باربر، ۱۳۷۰: ۴۷-۴۲).

از دید جامعه‌شناسان نیروهای اجتماعی، شکل دهنده و مؤثر در تعیین مقدار، حجم، محتوا و الگوهای مصرف هستند که باید به آنها توجه شود و با تغییر آنها، الگوها نیز تغییر می‌یابند. یعنی با تغییر فرهنگ، الگوهای جدید مصرف شکل می‌گیرند یا الگوهای پیشین اصلاح می‌شوند» (سیدی نیا، ۱۳۸۸: ۱۵۴).

مصرف‌گرایی عبارت است از: اصالت دادن به مصرف و هدف قرار دادن دارایی‌های مادی. برخی مصرف‌گرایی را به معنای برابر دانستن خوشبختی شخصی با خرید دارایی‌های مادی و مصرف گرفته‌اند (سیدی نیا، ۱۳۸۸: ۱۵۳).

رفتارهای مصرفی

مصرف‌گرایی در ادبیات دینی معادل دقیق و مشخصی ندارد اما با مفاهیمی مانند: اسراف، تبذیر و اتراف مرتبط است.

❖ اسراف

اسراف در لغت به معنای گزاف کاری کردن، درگذشتن از حد میانه، تلف کردن مال، ولخرجی کردن، فراخ روی، فراخ رفتاری، افراط، تبذیر و ولخرجی می باشد. (معین، ۱۳۸۶، ص ۱۵۱).
 راغب اصفهانی می گوید: ... «اسراف به معنی تجاوز از حد و معیار در هر کاری است که از انسان سر بزند، گرچه استعمال آن در موارد زیاده روی در انفاق مال، بیشتر است.» (راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، نقل از جعفرزاده کوچکی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۷)
 اسراف در اصطلاح، به معنی زیاده روی در کمیت و کیفیت، بیهوده گرایی، اتلاف و خرج شدن از حد اعتدال است که در همه ی زمینه ها نکوهش شده و موجب هلاکت انسان می شود. (عبداللهی عابد و یعقوبی، ص ۱۰۹، نقل از همان)

❖ تبذیر

تبذیر در اصل از ماده «بذر» به معنای تفریق و پخش کردن است و اصل آن بذر پاشیدن است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۱۱۳-۱۱۴). مجمع البحرین درباره معنای تبذیر می نویسد:
 «مبذرين کسانی هستند که در خرج کردن تبذیر و زیاده روی می کنند و مال را در غیر آن چه خدا حلال جایز دانسته مصرف می کنند» (طریحی، ۱۳۶۷: ۳، ۲۱۷).
 خداوند متعال در «قرآن کریم» تبذیر و رفتار مبذران را نکوهیده و آنان را برادران شیطان می داند. اتراف. [ا] (ع مص) اصرار بر نافرمانی کردن. (منتهی الارب). |در نعمت فیریده گردانیدن. در نعمت دَنَه گرفته گردانیدن. (زوزنی). نعمت دادن کسی را چندانکه به غلبه نشاط انجامد. دنه گرفتن در نعمت. گمراه کردن نعمت کسی را. بیراه کردن نعمت کسی را. هار کردن. نعمت بسیار دادن. در نعمت انبارده گردانیدن. || به نعمت پروردن. نعمت دادن. یکی از شکل های زیاده روی در مصرف، مصرف مترفانه است. اتراف در لغت، طغیان از حدود و رهایی در بی بند و باری و شهوات دنیا است (طریحی، ۱۳۶۷). از سوی دیگر اتراف از ریشه ترفه به معنای زندگی خوش گرفته شده است (ابن منظور، ۱۳۶۳). برخی نویسندگان مترف را به صورت ذیل تعریف می کند:
 «مترف کسی است که در فراخی نعمت به سر می برد و از لذت های دنیوی و امکانات مصرفی زیاد بهره مند است» (حسینی، ۱۳۷۹).

تحلیل رفتارهای مصرفی از منظر قرآن کریم

برای کدگذاری داده ها از روش کدگذاری باز، محوری و گزینشی و برای تحلیل داده ها از نظام مقوله بندی قیاسی استفاده گردید. رفتارهای مصرفی و الزامات آن یکی از مهم ترین مسائل جامعه ی امروز ما می باشد در این جا رفتارهای مصرفی در «قرآن کریم» مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است:

آیه	ترجمه - تفسیر	
۹۲- عدم زیاده‌روی در شک و تردید نسبت به امور ۹۳- اسراف، تجاوز از حد الهی ۹۴- شک، تردید و وسوسه موجب نابودی است. ۹۵- گرفتن دامنه لطف خداوند ۹۶- رهایی در وادی ضلالت ۹۷- مسرفان مجادله‌گر با خداوند هستند ۹۸- مسرفان مراتب در برابر آیات خداوند موضعگیری می‌کنند ۹۹- عدم اسراف در موضع‌گیری ناحق و بی‌دلیل ۱۰۰- بر دل انسان متکبر مهر خداوند زده می‌شود. نه چیزی از قلبش خارج می‌شود و نه نوری به آن وارد می‌گردد ۱۰۱- زیاده‌روی در خودکامگی‌ها و هوسرانی افراد ۱۰۲- افراد مسرف متعهد و مسئولیت‌پذیر نیستند. ۱۰۳- افراد مسرف در آیات الهی به مجادله می‌پردازند. ۱۰۴- افراد مسرف بهانه‌جویی می‌کنند برای افراد مسرف نور حق خاموش می‌شود ۱۰۵- زیاده‌روی در جدال باطل پایه‌های حاکمیت باطل را محکم می‌سازد.	«همین شما بودید که در گذشته یوسف به سویتان بیامد و لایزال نسبت به دینی که برایتان آورده بود در شک بودید تا آنکه از دنیا رفت گفتید دیگر خدا هرگز بعد از وی رسولی مبعوث نمی‌کند اینطور خدا هر اسرافگر شکاک را گمراه می‌کند (۳۴)» (غافر / ۳۴) (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴) (ترجمه المیزان، ۱۳۷۴، ج ۱۷، ص: ۵۰۲) (بعد از آنکه گفت خدا ایشان را گمراه کرده و دیگر راهنمایی ندارند، به عنوان شاهد، داستان یوسف (ع) که در مصر مبعوث شد و رفتاری که مصریان با او داشتند را ذکر می‌کند که ما دام در بین آنان بود، در نبوتش شک می‌کردند، و بعد از آن که از دنیا رفت گفتند: دیگر پیامبری بعد از او نیست.) بنابراین معنای آیه چنین می‌شود: سوگند می‌خورم که قبل از این هم یوسف به سوی شما مصریان آمد، و آیاتی بینات آورد، آیاتی که دیگر هیچ شکی در رسالتش برای کسی باقی نمی‌گذاشت، ولی تا او زنده بود شما همواره درباره دعوت او در شک بودید و همین که از دنیا رفت گفتید: دیگر بعد از یوسف، خدای سبحان، رسولی مبعوث نمی‌کند، و با این سخن گفتار خود را نقض کردید و هیچ پروایی هم نکردید. آن‌گاه بیان خود را تأکید و در عین حال تعلیل کرده و فرموده: «كَذَلِكَ يَضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ» آری این چنین خداوند هر اسرافگر شکاکی را گمراه می‌کند. ... «اما شما هم چنان در دعوت او شک و تردید داشتید» «فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِّمَّا جَاءَكُمْ بِهِ». (تفسیر نمونه، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص: ۹۸) نه از این جهت که دعوت او پیچیدگی داشت، و نشانه‌ها و دلائل او کافی نبود، بلکه به خاطر ادامه خودکامگی‌ها، سرسختی نشان دادید، و پیوسته اظهار شک و تردید نمودید.	«وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِّمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مَنْ بِهِ عَذَابٌ كَذَلِكَ يَضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ» (غافر / ۳۴)

۱۰۶- افراد اسرافکار و وسوسه گر گمراه می شوند. ۱۰۷- زیاده روی در وسوسه پرده ای ظلمانی ۱۰۸- خداوند را گمراه می کند ۱۰۹- اسرافگری زمینه گمراهی است. ۱۱۰- اسراف و تجاوز از حدود الهی و شک و تردید و وسوسه موجب گرفتن لطف خداوند می شود. ۱۱۱- اسراف و شک و تردید موجب رهایی در وادی ظالت می گردد. ۱۱۲- افراد مسرف بدون دلیل عقلی و نقلی در برابر آیات الهی موضع گیری می کنند. ۱۱۳- موضع گیری بی دلیل در برابر آیات الهی هم مایه گمراهی مجادله گر و هم اسباب ضلالت دیگران است. ۱۱۴- لجاجت ها و عناد در برابر حق پرده ای ظلمانی بر فکر انسان می اندازد ۱۱۵- لجاجت ها و عناد حس تشخیص را از او انسان می گیرد ۱۱۶- انسان منکر همچون یک ظرف در بسته مهر شده می گردد ۱۱۷- محتوای فاسد آن بیرون نمی آید ۱۱۸- محتوای صحیح و جانپروری وارد آن نمی شود.	سپس برای اینکه خود را از هرگونه تعهد و مسئولیت خلاص کنید و به خودکامگی و هوسرانی خویش ادامه دهید «هنگامی که یوسف از دنیا رفت گفتید هرگز خداوند بعد از او رسولی مبعوث نخواهد کرد» (حَتَّىٰ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنُيَبِّتَ اللَّهُ مِمَّنْ بِهِ عِدَّةٌ رَّسُولًا). و به خاطر این روش نادرستتان مشمول هدایت الهی نشدید، آری «اینگونه خداوند هر اسرافکار تردید کننده وسوسه گر را گمراه می کند» (كَذَٰلِكَ يَضِلُّ اللَّهُ مِمَّنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ). شما از یک سورا اسراف و تجاوز از حدود الهی را پیش گرفتید، و از سوی دیگر در همه چیز شک و تردید و وسوسه نمودید، و این دو کار سبب شد که خداوند دامنه لطفش را از شما برگیرد، و شما را در وادی ضلالت رها سازد، و جز این سرنوشتی در انتظارتان نبود. اکنون هم اگر در برابر دعوت موسی همان روش را پیش گیرید و به بحث و تحقیق نپردازید، ممکن است او پیامبری باشد از سوی خدا اما نور هدایتش هرگز بر قلوب مستور و محجوب شما نتابد. آیه بعد به معرفی «مصرفان مرتاب» پرداخته می گوید: «آن ها کسانی هستند که در آیات الهی بدون اینکه دلیلی برای آنها آمده باشد به مجادله برمی خیزند» ((الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ)) بی آنکه هیچ دلیل روشنی از عقل و نقل برای سخنان خود داشته باشند، در برابر آیات بینات الهی موضع گیری می کنند، و با احتمالات نیش غولی و وسوسه های بی اساس و بهانه جوئیها به مخالفت خود ادامه می دهند. سپس برای نشان دادن زشتی این عمل می افزاید: «اینگونه جدال بی اساس در مقابل حق خشم عظیمی نزد خداوند و نزد کسانی که ایمان	
---	--	--

	آورده اند برمی انگیزد» «كَبُرَ مُقْتَاُ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا» چرا که «جدال به باطل» و موضعگیری بی دلیل و بی منطق در برابر آیات الهی هم مایه گمراهی مجادله کنندگان، و هم اسباب ضلالت دیگران است، نور حق را در محیط خاموش می کند و پایه های حاکمیت باطل را محکم می سازد. و در پایان آیه به دلیل عدم تسلیم آنها در مقابل حق اشاره کرده می فرماید: «اینگونه خداوند بر قلب هر متکبر جباری مهر می نهد!» (كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبْرًا). لجاجت ها و عناد در برابر حق پرده ای ظلمانی بر فکر انسان می اندازد و لجاجت ها و عناد حس تشخیص را از او انسان می گیرد، کار به جایی می رسد که قلب که نه محتوای فاسد آن بیرون نمی آید و نه محتوای صحیح و جانپوری وارد آن می شود. (تفسیر نمونه، ج ۲۰، ص: ۹۹-۹۷).	
۳۰۳- دوری از اعمال شیطانی ۳۰۴- دوری از تبذیر	«و حق نزدیکان را بپرداز و (همچنین) مستمند و وامانده در راه را، و هرگز اسراف و تبذیر مکن» (الاسراء/۲۶) (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴) صاحب مجمع البیان فرموده است "تبذیر" به معنای پاشیدن با اسراف است، و در واقع از بذر افشانی گرفته شده است، منتهی فرقی که با آن دارد این است که افشاندن در آنجا به منظور استفاده است و در اسراف به منظور افساد، و به همین جهت در هر جا که به منظور (ترجمه المیزان، ۱۳۷۴ ج ۱۳، ص: ۱۱۲) اصلاح باشد "تبذیر" گفته نمی شود، هر چند که زیاد باشد» {اشاره به وجه اینکه فرمود: اسرافکاران برادران شیاطین هستند}	«وَ آتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَ الْمَسْكِينِ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ لَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا» (الاسراء/۲۶)
۳۷۳- تربیت از روش سخاوت و فداکاری و از خود گذشتگی ۳۷۴- عدم انفاق	«و هر گاه از آنها (یعنی مستمندان) روی برتابی و انتظار رحمت پروردگارت را داشته باشی (تا گشایشی در کارت پدید آید و به آنها کمک کنی) با	«وَ إِمَّا تَعْرِضْ عَنْهُمْ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ

۳۷۵- استفاده حد معینی از روزی نه موجب طغیان و نه موجب فقر ۳۷۶- انفاق و بخشش براساس مصلحت ۳۷۷- بیهوده به هدر ندادن نعمتها و مواهب موجود در کره زمین ۳۷۸- عدم افراط و تفریط در منابع زمین ۳۷۹- به فکر دیگران بودن و آینده نگری ۳۸۰- اسراف بحث خانوادگی و اجتماعی ۳۸۱- نهی از فرمان مسرفان ۳۸۲- سرانجام اسرافکاران هلاکت و نابودی است. ۳۸۳- نتیجه‌ی اسراف مضیقه ۳۸۴- رعایت اعتدال یک حکم عام است و ایثار یک حکم خاص ۳۸۵- نهی از افراط و تفریط در انفاق ۳۸۶- اسراف و تبذیر انسان‌های امروز موجب محرومیت انسان‌های دیگر می‌گردد. ۳۸۷- بسا اسراف و تبذیر در منطقه‌ای از زمین باعث محرومیت منطقه دیگری شود ۳۸۸- در بهره‌گیری از مواهب خدا در زمین، اسراف و تبذیر روا مدارید.	گفتار نرم و آمیخته لطف با آنها سخن بگو.» (الاسراء/ ۲۸) (تفسیر نمونه، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص: ۸۶) آخرین آیه مورد بحث گویی اشاره به پاسخ همین سؤال است، می‌فرماید: "خداوند روزیش را بر هر کس بخواهد گشاده می‌دارد و بر هر کس بخواهد تنگ، چرا که او نسبت به بندگان آگاه و بینا است (إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا). این یک آزمون برای شما است و گرنه برای او همه چیز ممکن است، او می‌خواهد به این وسیله شما را تربیت کند، و روح سخاوت و فداکاری و از خود گذشتگی را در شما پرورش دهد. (تفسیر نمونه، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص: ۹۳) به علاوه بسیاری از مردم اگر کاملاً بی‌نیاز شوند راه طغیان و سرکشی پیش می‌گیرند، و صلاح آنها این است که در حد معینی از روزی باشند، حدی که نه موجب فقر گردد نه طغیان. از همه اینها گذشته وسعت و تنگی رزق در افراد انسان (به جز موارد استثنایی یعنی از کار افتادگان و معلولین) بستگی به میزان تلاش و کوشش آنها دارد و اینکه می‌فرماید خدا روزی را برای هر کس بخواهد تنگ و یا گشاده می‌دارد، این خواستن هماهنگ با حکمت او است و حکمتش ایجاب می‌کند که هر کس تلاشش بیشتر باشد سهمش فزونتر و هر کس کمتر باشد محرومتر گردد. بعضی از مفسران در پیوند این آیه با آیات قبل، احتمال دیگری را پذیرفته‌اند و آن اینکه آیه اخیر در حکم دلیل برای نهی از افراط و تفریط در انفاق است، می‌گوید حتی خداوند با آن قدرت و توانایی که دارد در بخشش ارزاق حد اعتدال را رعایت می‌کند، نه آن چنان می‌بخشد که به فساد کشیده شوند، و نه آن چنان تنگ می‌گیرد که به زحمت	لَهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا» (الاسراء/ ۲۸/)
---	---	---

۳۸۹- اسراف به معنی خارج شدن از حد اعتدال، بی‌آنکه چیزی را ظاهراً ضایع کرده باشد. ۳۹۰- تبذیر و ریخت‌وپاش آنست که آن چنان مصرف کنیم که به اتلاف و تضییع بیانجامد. ۳۹۱- از زیاد ریختن آب برای وضوء و لو در کنار نهر آب باشد نهی فرموده‌اند ۳۹۲- از دور افکندن هسته خرما امام نهی می‌فرماید ۳۹۳- استفاده نمودن بهینه از همه چیز ۳۹۴- رعایت اعتدال در انفاق ۳۹۵- دستور به رعایت اعتدال در جایی است که بخشش	بیفتند، همه اینها برای رعایت مصلحت بندگان است. بنابراین سزاوار است که شما هم به این اخلاق الهی متخلق شوید، طریق اعتدال در پیش گیرید، و از افراط و تفریط بپرهیزید. (تفسیر نمونه، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص: ۹۵) ۲- بالای اسراف و تبذیر بدون شک، نعمت‌ها و مواهب موجود در کره زمین، برای ساکنانش کافی است، اما به یک شرط و آن اینکه بیهوده به هدر داده نشوند، بلکه به صورت صحیح و معقول و دور از هر گونه افراط و تفریط مورد بهره‌برداری قرار گیرد، و گر نه این مواهب آن قدر زیاد و نامحدود نیست که با بهره‌گیری نادرست، آسیب نپذیرد. و ای بسا اسراف و تبذیر در منطقه‌ای از زمین باعث محرومیت منطقه دیگری شود، و یا اسراف و تبذیر انسان‌های امروز باعث محرومیت نسل‌های آینده گردد. آن روز که ارقام و آمار، همچون امروز دست انسانها نبود، اسلام هشدار داد که در بهره‌گیری از مواهب خدا در زمین، اسراف و تبذیر روا مدارید. (تفسیر نمونه، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص: ۹۶) ۳- فرق میان اسراف و تبذیر در اینکه میان اسراف و تبذیر چه تفاوتی است، بحث روشنی در این زمینه از مفسران ندیده‌ایم، ولی با در نظر گرفتن ریشه این دو لغت چنین به نظر می‌رسد که وقتی این دو در مقابل هم قرار گیرند "اسراف" به معنی خارج شدن از حد اعتدال، بی‌آنکه چیزی را ظاهراً ضایع کرده باشد، و یا غذای خود را آن چنان گرانقیمت تهیه کنیم که با قیمت آن بتوان عده زیادی را آبرومندانه تغذیه کرد. در اینجا از حد گذرانده‌ایم ولی ظاهراً چیزی نابود نشده است.	
--	---	--

فراوان سبب نابسامانیهای فوق العاده ای در زندگی خود انسان گردد ۳۹۶- ایثار نباید سبب ناراحتی و فشار بر فرزندان گردد و نظام خانوادگی را به خطر افکند.	اما "تبذیر" و ریخت و پاش آنست که آن چنان مصرف کنیم که به اتلاف و تضییع بیانجامد مثل اینکه برای دو نفر میهمان غذای ده نفر را تهیه ببینیم، آن گونه که بعضی از جاهلان می کنند و به آن افتخار می نمایند، و باقیمانده را در زباله دان بریزیم و اتلاف کنیم. ولی ناگفته نماند بسیار می شود که این دو کلمه درست در یک معنی به کار می رود و حتی به عنوان تاکید پشت سر یکدیگر قرار می گیرند. (تفسیر نمونه، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص: ۹۸) در شرح آیات مورد بحث خواندیم که در دستورهایی اسلامی آن قدر روی نفی اسراف و تبذیر تاکید شده که حتی از زیاد ریختن آب برای وضوء و لو در کنار نهر آب باشد نهی فرموده اند، و نیز از دور افکندن هسته خرما امام نهی می فرماید. دنیای امروز که احساس مضيقه در پاره ای از مواد می کند، سخت به این موضوع توجه کرده است تا آنجا که از همه چیز استفاده می کند، از زباله بهترین کود می سازند، و از تفاله ها، وسائل مورد نیاز، و حتی از فاضل آنها پس از تصفیه کردن آب قابل استفاده برای زراعت درست می کنند، چرا که احساس کرده اند مواد موجود در طبیعت نامحدود نیست که به آسانی بتوان از آنها صرف نظر کرد، باید از همه به صورت "دورانی" بهره گیری نمود. ۴- آیا میانه روی در انفاق با ایثار تضاد دارد؟! با در نظر گرفتن آیات فوق که دستور به "رعایت اعتدال در انفاق" می دهد این سؤال پیش می آید که در سوره "دھر" و آیات دیگر قرآن و همچنین روایات ستایش و مدح ایثارگران را می خوانیم که حتی در نهایت سختی از خود می گیرند و به دیگران می دهند، این دو چگونه با هم سازگار است؟! دقت در شان نزول آیات فوق، و همچنین قرائن دیگر، پاسخ این سؤال را روشن می سازد و آن اینکه: دستور به رعایت اعتدال در جایی است که بخشش فراوان سبب نابسامانیهای فوق العاده ای	
--	---	--

	در زندگی خود انسان گردد، و به اصطلاح "ملوم و محسور" شود. و یا ایثار سبب ناراحتی و فشار بر فرزندان او گردد و نظام خانوادگیش را به خطر افکند، و در صورتی که هیچیک از اینها تحقق نیابد مسلماً ایثار بهترین راه است. از این گذشته رعایت اعتدال یک حکم عام است و ایثار یک حکم خاص که مربوط به موارد معینی است و این دو حکم با هم تضادی ندارند. (تفسیر نمونه، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص: ۹۹-۹۳)	
--	--	--

نتیجه‌گیری

از منظر تعلیم دین اسلام، نه تنها مصرف کردن امری مذموم و ناپسند نیست، بلکه مورد تشویق هم واقع می‌شود. البته با رعایت شرایط خاصی همانند:

۱. اطعام مستمندان: «پس بخورید از آن و به مستمندان و فقیران طعام دهید» (انعام: ۱۴۴)
 ۲. عدم اسراف: «و بخورید و بیاشامید و اسراف مکنید». (اعراف: ۳۰)
 ۳. میانه‌روی: امام علی (ع) می‌فرماید: «هر کس در زندگی میانه‌رو باشد، پیوسته بی‌نیاز خواهد بود و میانه‌روی کمبودهایش را جبران می‌کند».
 ۴. عدم تبذیر: امام عسکری (ع) می‌فرماید: میانه‌روی اندازه‌ای دارد. اگر از آن مقدار بگذرد، خسیسی و بخیلی است.
- در قرآن کریم واژه‌ی «اسراف» و مشتقات آن بارها به کار رفته است، در بیست و سه مورد لفظ «اسراف» استعمال شده که در هر مورد، این واژه مفهومی ویژه دارد. در غالب موارد، مقصود از «اسراف»، جنبه‌های اخلاقی، عقیدتی و تجاوز از حدود الهی است، تنها در چهار مورد، اسراف جنبه مالی را شامل می‌شود. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «این‌گونه برای اسرافکاران اعمالشان زینت داده شده است» (یونس: ۱۲)؛ «اطاعت فرمان مسرفان نکنید» (شعرا: ۱۵) «و به راستی فرعون برتری جویی (و طغیان) در زمین روا داشت و او از اسراف‌کاران بود» (یونس: ۸۳) «آنان که در هنگام اتفاق نه اسراف می‌کنند و نه تنگ می‌گیرند، بلکه بین این دو راه اعتدال را انتخاب می‌کنند». (فرقان: ۶۷)

آنچه که مذموم و موجب هدر رفتن منابع ملی است، مصرف نامناسب، نامتعارف و یا عدم برخورداری از الگوی صحیح مصرف در جامعه است که موجب مصرف‌گرایی، زیاده‌روی و

تجمل‌گرایی در جامعه می‌گردد. از این‌رو، فرهنگ‌سازی مصرف بهینه و اصلاح زمینه‌های الگوهای مصرفی در کشور از ضروریات اجتناب‌ناپذیر است. از مهم‌ترین آثار و پیامدهای اسراف و مصرف‌گرایی در جامعه اسلامی، که موجب کم رنگ شدن ارزش‌ها و هنجارهای دینی و معنوی می‌شود، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱. اسراف در خوردن و آشامیدن حلال

۲. اسراف در استفاده از زینت‌ها

۳. اسراف در استفاده از منابع طبیعی

۴. اسراف در عبادت

۵. اسراف در انفاق

۶. اسراف در احکام قضایی

۷. عدم اسراف در قتل و کیفیت قصاص قاتل

۸. اسراف در کارهای اقتصادی

۹. اسراف در خرج و مخارج زندگی

۱۰. اسراف در عهد و پیمان

۱۱. اسراف در معاشرت‌های اجتماعی

اسلام دین اعتدال و میانه‌روی است از طرفی امر به اصلاح مال و صرف آن در مصارف مشخص در حد کفاف و شأن افراد می‌نماید از طرف دیگر از رفتارهای نابهنجار مثل اسراف و تبذیر و ثروت‌اندوزی دور می‌دارد.

مصرف‌گرایی در ادبیات دینی معادله مشخصی ندارد اما با مفاهیمی مانند اسراف، تبذیر، اتلاف مرتبط است اسلام دین اعتدال و میانه‌روی از طرفی امر به اصلاح مال و صرف آن در مصارف مشخص در حد کفاف و شأن افراد کرده از طرف دیگر از رفتارهای نابهنجار اسراف، تبذیر، اتراف، ثروت‌اندوزی بر حذر داشته انواع مصرف در اسلام شامل مصارف ۱. واجب ۲. مستحب ۳. حرام ۴. مکروه ۵. مباح می‌باشد باید کلیه شأن زندگی در صراط مستقیم و حد اعتدال قرار گیرد. و معیار حد اعتدال در مورد مصرف با عرف است با توجه به اهمیت سبک زندگی اسلام رهبر معظم انقلاب اسلامی سال ۸۸ را سال اصلاح الگوی مصرف نامگذاری نمودند و توجه دوست را به یکی از مهم‌ترین موانع پیشرفت کشور در دستور کار دولت و ملت قرار دادند گرچه ایشان در سال ۷۵ نیز فرمودند «انضباط اقتصادی داشته باشیم و اسراف نکنیم» و نظر به مهم بودن این مطلب این پیام چند سال متوالی ادامه یافت بنابراین با توجه به اهمیت موضوع هر فردی باید دین خود را به نظام مقدس جمهوری اسلامی اداء کند و راه‌های اساسی برای توسعه اقتصادی و اصلاح الگو مصرف

ارائه دهد (اصلاح الگوی مصرف، تنها اصلاح مصرف نیست بلکه اصلاح نحوه‌ای از زندگی است که مصرف در آن جایگاه ویژه‌ای دارد)

چرا که قرآن از جانب خداوند متعال نازل شده است و به عقیده ما مسلمانان و در آیات قرآن راه رسم و زندگی و سعادت انسانی را به ما نشان می‌دهد. قرآن کریم با دعوت به اعتدال و میانه‌روی در تمام امور زندگی، در حقیقت بهترین الگوی مصرف را برای زندگی سعادت‌مندانه به آدمیان ارائه می‌دهد.

در آیین اسلام، درآمدهای مشروع و کسب و کار و اموال حلال، جایگاه ویژه‌ای داشته و قرآن مجید آن را مایه قوام و هستی شخص و جامعه و مایه زینت و آرامش در زندگی این دنیا می‌خواند؛ آنجا که می‌فرماید: «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا...» و در جای دیگری می‌فرماید: «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا...»

انسان نیازهایی دارد که با توجه به امکانات موجود به رفع آنها می‌پردازد و برای رسیدن به مقصود خود، در سایه فکر و تدبیر، روش‌های متعددی را به کار می‌گیرد. از دیدگاه قرآن، انسان موجود نیازمندی است که خداوند برای رفع نیازهایش زمین را برای او رام کرده و امکانات و منابع آن را در اختیار وی قرار داده تا مصرف کند. قرآن با مطرح کردن مسئله اسراف و بیان مضرات آن و دعوت به اعتدال و میانه‌روی در تمام امور زندگی، در حقیقت بهترین الگوی مصرف را برای زندگی سعادت‌مندانه به آدمیان ارائه می‌دهد.

هدف این مقاله ارائه تبیین مبانی کاربردی الگوهای تربیتی مصرف حلال در سبک زندگی اسلامی می‌باشد زیرا مصرف به خودی خود امری است پسندیده که مورد تأیید اسلام قرار دارد رواج مصرف تا حد بهینه و با رعایت اعتدال موازین شرعی امری نکوه است اما زمانی که مصرف هدف زندگی قرار گیرد مزموم می‌باشد.

منابع

حسینی، محمدحسین، ۱۳۹۰، "اسراف، عوامل و راهکارهای مبارزه با آن"، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

خاشعی، وحید، ۱۳۹۵، کاوشی در سبک زندگی اسلامی در حوزه رفتار مصرف‌کننده از دیدگاه نهج‌البلاغه، فصلنامه علمی-پژوهشی مدیریت اسلامی.

درتاج، فتانه، و همکاران، ۱۳۹۲، پیامدهای اسراف و مصرف‌گرایی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی پرتال جامع علوم انسانی. دو فصلنامه پژوهش شماره ۳، سال دوم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۸۹، صفحه ۱۳۷ -

سیدی‌نیا، سید اکبر، ۱۳۸۸، **مصرف و مصرف‌گرایی از منظر اسلام و جامعه‌شناسی اقتصادی**، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی پرتال جامع علوم انسانی.

شریعتی، سید صدرالدین، ۱۳۹۲، درآمدی بر سبک زندگی اسلامی در آیات و روایات، **فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان درمانی**.

شریفی، احمدحسین، ۱۳۹۴، **سبک زندگی اسلامی - ایرانی**، چاپ سوم، انتشارات آفتاب توسعه.
شریفی، احمدحسین، ۱۳۹۱، **سبک زندگی به عنوان شاخصی برای ارزیابی سطح ایمان**، ص ۴۹-۶۲، سایت SID.

شریفی، عنایت الله، و همکاران، ۱۳۹۲، **سبک زندگی خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم (ع)**، پژوهشنامه معارف قرآنی.

شمخانی و همکاران، ازدر، ۱۳۹۴، **سبک زندگی دینی (مطالعه موردی: تحلیلی بر عوامل اسراف و مصرف‌گرایی)**، سراج منیر.

غلامرضایی، علی اصغر، ۱۳۸۹، مبانی مصرف‌گرایی در دنیای جدید و اصول مصرف در اسلام با تأکید بر رسانه ملی، پژوهش‌های ارتباطی.

کلانتری و همکاران، ابراهیم، شناسایی مولفه‌های سبک زندگی اسلامی در حوزه‌ی کسب و کار از دیدگاه برخی آیات و روایات، ۱۳۹۲، سایت SID.

سیدمحمدحسین، طباطبایی، ۱۳۵۶، "تفسیر المیزان"، ج ۵، چاپ چندم، قم: انتشارات امیرکبیر.

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Licensee Islamic Azad University Jiroft Branch. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

ارجاع: شجری منیژه، کشتی آرای نرگس، یوسفی علیرضا، مصرف و مصرف‌گرایی از دیدگاه قرآن، فصلنامه مطالعات قرآنی، دوره ۱۶، شماره ۶۱، بهار ۱۴۰۴، صفحات ۴۳-۵۹.